

GERDEK PINARI (GAZİANTEP) EFSANESİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER*

Doç. Dr. Faruk ÇOLAK**

ÖZ: Efsaneler, edebiyat metni oldukları kadar bünyelerinde barındırdıkların unsurlar açısından inanç metinleri olarak da karşımıza çıkarlar. Gerdek Pınarı efsanesi, Gaziantep ilindeki Sof ormanında yer alan bir mağara, pınar ve bunlara bağlı olarak anlatılan bir hikâye ile ilgilidir. Bu ormanda yer alan söz bir pınar adını, bir kız kaçırma ve bu olaya bağlı gerdeğe girmeden alır. Basit bir kız kaçırma ve gerdeğe girme olayıyla ilintili isim verme efsanesi gibi görünen bu anlatı, aslında bir yerin ismini izah etmekten çok mitolojik motifleri bünyesinde barındırması açısından önemlidir. Bu çalışma Gerdek Pınarı efsanesinde geçen mağara, su, kaçırarak evlenme ve gerdeğe girme gibi motiflerini inceleyerek, onun mitolojik bağlantısını ortaya koymakta ve böylece efsanenin kökenine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Sof, Gerdek Pınarı, kız kaçırma, gerdek, mağara, efsane, mitoloji.

Various Evaluations on the Legendary Gerdek Pınarı (Gaziantep)

ABSTRACT: Besides the fact that Legends are regarded as literary text, the issues that they contain as subject matter can also considered as texts of morality or faith. The Gerdek Pınarı legend in Gaziantep Sof forest is a story about a a cave and a spring. The spring in this forest gets its name from an event of rape and the nuptial related with this rape. This narrative seems as the legend of naming related to a simple raping and nuptial but, in fact, more than explaining the name of a place, it is very important in terms of mythological themes it has. This study explains the cave, water, marrying after raping and nuptial themes in Gerdek Pınarı legend and so it illuminates the roots of this legend.

* Bu makale, 10-12 Nisan 2008 tarihleri arasında Gaziantep'te yapılan *I. Uluslararası Gaziantep Araştırmaları (Sözlü Kültür, Dil ve Edebiyat) Sempozyumu*'nda sunulan "Gerdek Pınarı Efsanesi Üzerine Bazı Mitolojik Değerlendirmeler" başlıklı bildirinini geliştirilmiş şeklidir.

** Niğde Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl., fcolak@nigde.edu.tr.

Key Words: Gaziantep, Sof, Gerdek Pınarı, to escape for marriage, to enter bridal chamber, cave, legend, mithology.

GİRİŞ

Efsane metinleri ihtiva ettikleri inanç öğeleri itibariyle diğer edebiyat metinlerinden ayrılırlar. Onlar, halk tabakaları tarafından inanç öğeleri olarak görülürler. İnsanlar, kutsiyet izafe etmek istedikleri varlıklar, insanlar ve olaylar hakkında efsaneler türetmek suretiyle onlara dokunulmazlık kazandırmışlar ve dokunulmazlık kazandırdıkları bu unsurlarla ilgili inanç öğelerini zamanı aşan metinler aracılığıyla bize ulaştırmışlardır.

Günümüzde mitoloji olarak sunulan metinlerin büyük çoğunluğunun efsaneleşmiş metinler olduğunu kabul edecek olursak, efsanelerin mitolojik açıdan değerlendirilmesi oldukça önem arz eder. Dahası söz konusu metinler, bize göre *sözlü tarihin kalıntıları* olarak da değerlendirilmelidirler. Efsanelere mitolojinin ve tarihin kalıntıları gözüyle bakılması, onların daha detaylı incelenmeleri sonucu da beraberinde getirecektir. Bu açıdan bakıldığında, Saim Sakaoğlu'nun *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* ile Metin Ergun'un *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I-II* başlıklı detaylı tip çalışmaları takdire şayandır. Ancak efsane çalışmalarının şekil değiştirme motiflerinin haricindeki motiflere de kaydırılması gerektiği kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

Bu çalışmamızda, Gaziantep'te bir yer adına bağlı olarak anlatılan "Gerdek Pınarı" efsanesinin mitolojiyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz motiflerinden bahsedeceğiz.

Gerdek Sözü ile Bağlantılı Yer Adları

Konumuzla doğrudan ilgisi olmasa da Anadolu'nun pek çok yerinde "gerdek" kelimesi ile oluşturulmuş köy veya yer adları mevcuttur. Konunun daha iyi anlaşılması açısından bu yer adlarını zikretmenin önemli olduğuna inanıyoruz. Söz konusu yer adlarından ilki; Sivas'ın Gürün ilçesinin köyü iken (Köylerimiz 1928: 692), 1992 yılında Kayseri'nin Sarız ilçesine bağlanan Gerdekmağara köyüdür. Köyün adının nereden geldiğiyle ilgili anlatılan iki rivayet vardır:

Bu rivayetlerden birincisi köyün yakınındaki bir mağaranın kapısının gerdekli olduğuyla ilgilidir. Burada gerdek kelimesinin anlamı önem kazanmaktadır ki; gerdek kapalı anlamına gelmektedir.

İkinci rivayet ise, *birbirini seven iki gencin kaçarak köyün adını aldığı mağarada zıfafa girmiş olmalarıdır* (K. 1). Köyün bu olaydan

dolayı Gerdekmağara adını aldığı kaynak şahıs tarafından ifade edilmiştir. Yukarıda sayılan sebeplerden hangisi dikkate alınırsa alınsın bu köyün adının gerdek kelimesiyle ilgili olması dikkate değer bir durumdur.

İkincisi Gümüşhane'nin Kelkit ilçesine bağlı Gerdekhisar köyüdür. Köyün adının nereden geldiğiyle ilgili anlatı şu şekildedir: “*Yıllar önce kervanlar köyümüze zarar verdiği için eski yerinden şimdiki yerine saklanmak maksadıyla taşınmışlar. Bizim köyün eski yeri ören yeridir. Şimdi dağa yaslı ve yeri ormanlıktır. Bu yeni yerinde bir düğün yapılır ve düğün yapılan yer çevrilerek burada yeni evlilerin zıfafa girmesi sağlanır.*” (K. 4).

Üçüncüsü Çorum'un Alaca ilçesine bağlı “Gerdekkaya” köyüdür. Köyün adının nereden geldiğiyle ilgili anlatı şu şekildedir: “*Bizim köyde büyük bir kayanın üzerinde bir insan boyu yükseklikte bir oda vardır. Birisi evlenmiş ve o odada zıfafa girmiş. Adını o olaydan almaktadır.*” (K. 5).

Yukarıda sayılan sebeplerden hangisi dikkate alınırsa alınsın bu köylerin adının gerdek kelimesiyle ilgili olması dikkate değer bir durumdur.

“Gerdek” kelimesiyle ilgili bir başka yer ismi ise Tokat'ın Zile İlçesi *Yalinyazı Köyü Maşat Ören* mevkiindedir. Örenin yakınındaki bir çeşmeye gerdek suyu da denirmiş. Düğünden sonra damat önce bu suda yıkanır, sonra gerdeğe girermiş. Bundan dolayı çeşmeye “Gerdek Suyu” denmiştir (K. 2). Bu uygulamanın bir benzeri ise Manisa'nın Soma ilçesi Hatunköy'de yaşamaktadır. Geleneğe göre gerdek gecesinden önce köyün kurulmasına vesile olan çeşmenin havuzuna damat atılır ve bekâr erkekler o çeşmeden damadın avucundan su içer (http://tr.wikipedia.org/wiki/Hatun%20B6y,_Soma, Son erişim: 06.06.2012).

Bunların dışında Anadolu'da “gerdek” kelimesiyle ilişkili başka köy veya yer isimleri de vardır¹. Bu yer isimlerine bağlı olarak anlatılan

¹ Anadolu'da Şanlıurfa'nın Bozova ilçesinde *Gerdek* köyü; Zonguldak'ın merkez ilçesinde *Gerdek* köyü; Erzurum'un Pasinler ilçesinde *Gerdekkaya* yerleşim birimi; Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde *Gerdekhisar* yerleşim birimi; Çorum'un Alaca ilçesi Gerdekkaya yerleşim birimi; Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde *Gerdek Boğazı*, Kastamonu'nun Safranbolu ilçesinde *Gerdek Boğazı*, Karabük'ün Ovacık ilçesinde *Gerdek Boğazı*; Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi Fındıklıkoyak köyünde *Gerdek Kalesi*; Çorum'un Alaca ilçesi Elmalı köyünde *Gerdek Kayası* ören yeri; Eskişehir'in merkez ilçesi Çukur köyünde *Gerdek Kaya* anıtı; Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesi Muşalı köyünde *Gerdek Kayası* ve yine Yozgat'ın Kadışehri ilçesinde *Gerdek Kayası* ören yerleri vardır. Ayrıca Emine Semiye'nin hatıralarından öğrendiğimiz kadarıyla şimdilerde sınırlarımızın dışında kalan Selanik/Serez sancağı yaylalarında *Gerdek*

herhangi bir inanış veya anlatının olup olmadığını tespit edemediğimiz için, söz konusu yer isimlerini değerlendirme dışı bırakıyoruz.

Gerdek Pınarı Efsanesi

Gerdek Pınarı efsanesinin ikisi basılı kaynaklarda, birisi arşivde ve diğerleri de görsel kaynaklarda olmak üzere eş metinleri yer almaktadır. Bu metinlerden ikisi, Karacaoğlan ile ilişkilendirilmiş ve bu yönüyle bilimsel çalışmalara da konu olmuştur. Üzerinde değerlendirme yapılacak metin ise bizim şahsi arşivimizdedir. Önemli gördüğümüz bu üç eş metni aşağıda veriyoruz.

Gerdek Pınarı efsanesinin metni üzerine yapılan ilk bilimsel yayın *Behiye Köksel*'e aittir. Köksel, Gaziantep ve Karacaoğlan ilişkisini irdelediği yazısında *Mustafa Necati Karaer*'i kaynak göstererek efsanenin metnine de yer verir. Ne var ki Karaer'in çalışmasında böyle bir metin yer almamaktadır (Karaer 1988: 28, 29) ve yayınlanan metnin Cemil Cahit Güzelbey'den alındığı, Köksel'in kendi yazısından anlaşılmaktadır. *Köksel*, söz konusu metinden hareketle hazırladığı "Karacaoğlan ve Gaziantep" başlıklı bildirisinde aktardığı efsane metni şu şekildedir:

"Karacaoğlan, Gaziantep'in köylerinde Sof köyü çevresinden bir kız kaçıır. Kızın babası ve kardeşleri olayı öğrenince sevgililerin arkalarına düşerler. Canlarını Sof'un kayalık ormanlarına atan kaçaklar, o zaman pınarı bulunmayan kayanın yanına gelirler. Uzaktan izleyicilerin sesleri duyulmaya başlar. Kız ve oğlan ellerini kaldırarak kendilerini koruması için Tanrı'ya yalvarırlar, dilekleri kabul edilir. Kaya göğsünü yarar. Adam geçecek kadar bir yarık oluşur. Sevgililer kendilerini yarığın içine atarlar. Kaya hemen kapanıp eskisi gibi olur. İzleyenler oraya gelirlerse de bir şey sezmeden elleri boş dönerler. Bunlar uzaklaşınca kaya yeniden yarılr. Karacaoğlan ve kız dışarı çıkarlar. Gece bastırıldığından burada yatmaya karar verirler. Çevreden topladıkları yaprak ve otlarla kendilerine bir zıfaf yatağı yaparlar. Ertesi sabah kaya yine yarılr. Bu kez açılan yarıktan sular akmaya başlar. İki sevgili burada yıkanır. Bundan ötürü kayanın adına "Gerdek Pınarı" denir." (Köksel 1991: 3, 4).

Gerdek Pınarı efsanesine temas eden yayınlardan bir başkasını da *Cemil Cahit Güzelbey* yapar. Bu çalışmada da efsane metni, Gaziantep ile

Kayası isimli bir yer almaktadır (Kurnaz: 155-169). Bu yerlerden köy olanların ismi sonradan verilmiş isimlerdir, bunlar doğal isimlendirmeler değildir. Yer veya ören adı olarak kullanılanlar ise resmi müdahale söz konusu olamayacağı için bir olaya bağlı olarak verilmiş olmalıdır. Bu isimlendirmelerin ne tür bir olaydan hareketle yapıldığı meselesi ise başka bir problemdir. Bu ise araştırmanın kapsamı dışında yer almaktadır.

Karacaoğlan arasında ilişki çerçevesinde ele alınmış ve Karacaoğlan'ın Gaziantep'e bağlantısının olduğu düşüncesine dayanak teşkil edilmiştir. Güzelbey'in aktardığı efsane metni ise şu şekildedir:

“Gaziantep dağlarından Sof'un yüksek çıkıntılarında birinin dibinde bıçakla kesilmiş gibi duran bir kayanın yerle birleştiği yarığında akan, gerdek pınarı adında bir kaynak var. Pınar adını bir aşk serüveninden almıştır. Kimilerine göre bu serüvenin erkek kahramanı Karacaoğlan'dır. Karacaoğlan Sof çevresindeki köylerin birinden bir kız kaçırdı kızın babası ve kardeşleri olayı öğrenince sevgililerin arkalarına düşerler. Canlarını Sof'un kayalık ormanlarına atan kaçaklar, o zaman pınarı bulunmayan kayanın yanına gelirler. Uzaktan izleyicilerin sesleri duyulmaya başlar. Kız ve oğlan ellerini kaldırarak kendilerini koruması için tanrıya yalvarırlar dilekleri kabul edilir. Kaya göğsünü yarar. Adam geçecek kadar bir yarık oluşur. Sevgililer kendilerini yarığın içine atarlar” (Güzelbey 1990: 89, 90).

Öğrencimiz *Tülay Şahin*'in 1999 yılında *Zeynel Abidin Gönenç*'ten derlediği ve şahsî arşivimiz 309 numarada kayıtlı olan efsane metni ise şu şekildedir:

“Vaktiyle yakın köylerden birinde birbirini deli gibi seven, fakat evlenmelerine kızın ailesi tarafından karşı çıkılan iki genç elele vererek kaçmışlar. Kendilerini Sof Dağı'nın ormanlarının içine atmışlar. Kızın babası ve kardeşleri silahlanıp bunları aramaya çıkmışlar. Dağda rastladıkları bir köylü, kızla oğlanın saklandıkları yeri onlara haber vermiş. Kızın babası ve kardeşleri bunların izini sürmüşler. İzlediklerini anlayan oğlanla kız, bıçak gibi kesilmiş bir kayanın yanına varmışlar. Kendilerini koruması için Allah'a yalvarmışlar. Bunun üzerine kaya hemen yarılmış, yorgun ve bitkin sevdalıları içine almış. Kaya kapanarak eski hâlini almış. Kayanın önüne gelen kızın babası ve kardeşleri onları bulamamış. Onlar gittikten sonra kaya yeniden yarılmış, iki sevgili dışarı çıkmışlar. Topladıkları ağaç yapraklarından, otlardan kayanın yanına bir yatak yapmışlar. Bunlar burada Allah'ın izniyle karı koca olmuşlar. Sabahleyin uykudan kalktıkları zaman ak kaya bu kez yine bağırını yarmış, dışarıya sular boşaltmaya başlamış. Yeni evliler soyunarak bu temiz ve soğuk suda yıkanmışlar. Halk bu olaydan ötürü kaynağın adına 'Gerdek Pınarı' demiş” (K. 3).

Her üç eş metinde de mekân Gaziantep'in Sof köyü, dağı veya ormanları mekân olarak seçilmiştir. Ancak bu metinlerden ikisinde kahramanın adı Karacaoğlan'dır. Üçüncü eş metinde ise kahraman adı verilmemektedir. İkinci eş metinde Karacaoğlan adının yer alması,

hatırası zayıflayan kahramanın yerine yeni ve meşhur bir başka kahramanın geçmesi ilkesi ile açıklanabilir ki, bu halk anlatmalarından özellikle efsanelerde çok sık karşılaştığımız bir durumdur. Karacaoğlan'ın bölgedeki tesiri bu sonucun doğmasına sebep olmuş veya halkın Karacaoğlan'ı bir mekân ile özdeşleştirme merakından kaynaklanmış olabilir.

Metinlerin hepsi bir yere isim verme geleneğiyle bağlantılıdır ve bütün eş metinlerde olayın geçtiği varsayılan yere “Gerdek Pınarı” denir.

Efsanedeki diğer unsurlar ortak hususiyetler göstermektedir. Bu unsurların bazıları motif; bazıları ise motif olmaktan çok sosyal, kültürel ve mitolojik hayatımızdaki verilerle ilintilidir. *Kız kaçırma, kaçırılan kızın takip edilmesi, kızı savaşarak alma, mağara, mağarada saklanma, ana rahmi olarak mağara, gerdek yeri hazırlama, gerdeğe girme* ve *su* gibi motif veya davranış kalıpları aşağıda tahlile tabi tutulmuş ve bu unsurların kaynakları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Gerdek Pınarı Efsanesindeki Motiflerin Mitolojiyle İlişkisi

Türk Efsane araştırmalarında şekil değiştirme motifleri üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazla yer tutmaktadır. Motif çalışmalarının kültürü yorumlama ve kökenini anlamada önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz. Bu görüşümüze temel olmak üzere *Gerdek Pınarı Efsanesi*'ndeki uygulamalar, motifler ve bu motiflerin mitolojik bağlantıları önemli ipuçları içermektedir.

Efsanede geçen önemli motiflerden birisi Motif İndex'te de geçen *F324 Kız kaçırma* motifidir. Kızı kaçırarak evlenme motifi Türklerin en eski evlenme geleneklerindedir. Bu konuda *Abdulkadir İnan*'ın “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri” başlıklı makalesinde oldukça doyurucu bilgiler vardır. İnan'a göre Türkler, hem *exogamie* yoluyla evlilik yapıyorlar hem de kızı savaşarak, yani kaçırarak alıyorlar. Yine İnan, *exogamie* geleneğinin İslamlaşma ile birlikte yumuşadığını, ancak “kaçırarak evlenme” uygulamasının hâlâ canlı olduğunu belirtir. Dahası Yakut ve Altay Türklerinde son zamanlara kadar kaçırarak evlenme meşru izdivaç sayılmıştır (İnan 1987: 341–349).

Ayrıca bu motife *Battal Gazi Destanı*'nda da rastlıyoruz. Destanda Battal, Abdüsselam'ın isteğini yerine getirmek için Hıristiyan kale komutanı *Serabil*'in kızı *Nevruz Banu* ile *Kayser*'in kızı *Hümayun Banu*'yu denizin ortasındaki kuleden kaçırılması olaylarına karışır. Battal bu kaçırmalardan birincisini Abdüsselam'ın isteği doğrultusunda gerçekleştirirken, ikincisini kendisi için yapar (Köksal 1984: 159). Ayrıca bu destanda geçen başkası için kız kaçırma vakası üzerinde durulması gereken geleneklerden birisidir. Diğer bazı anlatmalarda da bir başkası

için müşterek kız kaçırma vaka'larına rastlanır. Aslında Anadolu coğrafyasında yaşamaya devam eden ve “Gerdek Pınarı” efsanesine konu olan “kaçırarak evlenme”, bizim kültürümüzde sık rastlanan evlenme geleneklerinden birisidir. Bu alışkanlık Türk topluluklarınca bir türlü terk edilememiştir. *Manas Destanı*'nda Manas'ın “yağma ederek kız aldım, fakat kız almış gibi olmadım.” (İnan 1987: 346) sözü, kaçırarak evlenmeden duyulan pişmanlığı anlatır. Bu da gösteriyor ki; Türk kültürünün geç devirlerinde bu gelenek bırakılmak istenmiştir. Ancak Türk topluluklarının yaşadığı coğrafyalardaki sosyo-kültürel yapının gereği bu gelenek varlığını korumuş, dahası sosyo-kültürel yapı bu hâliyle devam ettiği sürece “kaçırarak evlenme” geleneğinin de devam etmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

“Gerdek Pınarı” efsanesinde geçen ikinci motif *kaçırılan kızın takip edilmesi* motifidir. Kaçırılan kızın kovalanması, Türklerdeki *kızı savaşıarak alma* geleneğinin devamı niteliğindedir. Kızı savaşıarak alma, hem eski Türk geleneklerindedir hem de günümüzde bu geleneğin izini taşıyan onlarca uygulama düğünlerde yaşamaktadır. Meselâ; damadın gerdek odasına girerken yumruklanması, düğünlerde kız ve oğlan taraflarının birbirlerine sözlü ve fiili tacizlerde bulunmaları bu cinsten eylemlerdir². Kaçırarak evlenme geleneğinin yaygınlığının terk edilmesiyle birlikte Türklerde evlilikler düğün olma yoluyla gerçekleşmiştir. Evlenecek genç için düğün gitme hem *Manas Destanı*'nda, hem de *Dede Korkut*'ta yer almaktadır.

Eski Türklerde yol, yordam, usul, adap, erkân ve kanun (Ögel 1988: 484) karşılığı olarak kullanılan *töre*, yaptırım gücünü toplumsal hayatta olanca kuvvetiyle devam ettiren bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu yaptırım gücü, modernleşmeyle birlikte kısmen zayıflasa da evlenme ile ilgili uygulamalarda varlığını devam ettirmektedir. Kaçırılan kızın kovalanması ve cezalandırılması, başlık istenmesi, düğünlerde mutlaka toy yapılması gibi töresel uygulamalar, ülkemizin bazı bölgelerindeki olmazsa olmazlar arasında yer almaktadır. Bir olayı tek sebebe bağlamanın yanlışlığını farkında olmamıza rağmen, evlilikle ilgili bu kadar eski Türk geleneğinin bölgede yaşaması bizce manidar bir durumdur.

Efsanede yer alan hem kız kaçırma hem de kaçırılan kızın kovalanması evlenme gelenekleri içerisinde yer alan önemli motiflerdendir. Konumuzla doğrudan ilgisi olmasa da, Güneydoğu Anadolu'da yaygınlığını koruyan ve devamında “töre cinayetleri”ne sebep olan kaçırarak evlenmenin kökeninde maddi imkânsızlıklardan çok,

² Gerdek gecesi damada yapılan eziyetlerle ilgili uygulamalar için Bkz. Yalman (Yalgın) 1993: 30.

yukarıda bahse konu olan Türklerdeki “*kızın savaşıarak alma*” anlayışı yatmaktadır. Ayrıca, kaçırarak evlenme modeli kalınla ilgili aşağıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere sigortasız evlilikler ortaya çıkarmaktadır. Sigortasız bir evlilik ise kızın ailesi için her zaman risk almak anlamına gelmektedir. Bu riskin en aza indirilmesi için toplum töre uygulaması başlatmış ve bu uygulamanın neticesi olarak da cinayetler ortaya çıkmaktadır. Bahse konu töre cinayetleri, Türk kültürü ile doğrudan ilgili olmasa da kaçırarak evlenme modelinin doğurduğu bir problemdir ve problemin kaynağını teşkil eden uygulama da Türk kültürüyle ilişkilidir.

Töre cinayetleriyle ilişkilendirilen bir başka kavram da kan davasıdır. Namus ve şeref için sürdürülen kan davası insanlık tarihinde çok erken dönemlerde ortaya çıkmış, Akdeniz havzası medeniyetlerinin toplumsal hayatında önemli bir yer edinmiş, ayrıca semavî kitaplardan Tevrat'ta “Tallion Yasası” ve Kur'an'da kısasa şeklinde yer alarak dinî bir hüviyet kazanarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kan davası olaylarının yaklaşık %23.6'sı kız kaçırma olayları ile ilişkilidir (Ünsal 2006: 19-38).

Efsanede doğrudan yer almamakla beraber, efsanenin derlendiği bölgede yaygınlık göstermesi açısından değerlendirmeye tabi tutulması gereken bir başka gelenek de “*kalın*”³ veya “*başlık*” uygulamasıdır. Ögel, “*Tarihi kaynakların hepsi de, Türklerde kalın geleneğinden söz açarlar. Kalın kız ailesine verilen bir aile malıdır.*” (Ögel 1988: 256) sözleriyle kalının tarihsel derinliğine, “*Kalın, babanın sağ iken oğullarını evlenebilmeleri için verdiği paydır*” (Ögel 1988: 258) sözleriyle de niteliğine temas eder. Aynı eserde Kaşgarlı Mahmut'tan “*Kızı, ancak kalın verebilen alabilirdi*” (Ögel 1988: 251) atasözünü aktaran Ögel, bu atasözünü de kalının kimin için geçerli olduğunu ortaya koyar. Kız için kalın âdetinden taviz vermeyen Türkler, dul kadın için kalın âdeti uygulamamaktadır. Bu aktarmalardan da anlaşılmaktadır ki kalın kızlar için verilmekte, oğlanın evlendirilmesi için ayrılan bir pay veya aile malı olarak algılanmakta ve yeni kurulan ailenin sigortası olarak düşünülmektedir. Asla bir kız satışı olarak değerlendirilmemektedir. Bu açıdan da günümüz Türkiye'sinde bazı bölgelerde katı bir şekilde uygulanan başlık ile benzeşen yönleri bulunmaktadır. Kalın/Başlık parasıyla ilgili katı kurallar, Türk kültürünün evlilik gelenekleri içerisindeki en eski ve fonksiyonel uygulamalarının başında gelmektedir.

Efsanede geçen en önemli motiflerin başında Motif İndex'te de geçen *K607.1 Mağara* gelmektedir. Türk mitolojisinde mağara inancı önemli bir yer tutar ve bu inançtan dolayı mağaralar kutsal kabul

³ Kalın ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Ziya Gökalp 1989: 86; Ögel 1988: 256–263; İnan 1991: 341–349.

edilmiştir. Türklerdeki mağara inancı konusunda *Bahaeddin Ögel* şu bilgileri verir:

“*Büyük Hun Devletinde Kutsal bir ata mağarası'nın bulunduğunu, Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu kutsal mağaraya yalnız Şamanlar veya kişiler değil; bütün devlet teşkilatı saygı gösteriyor ve senenin belirli aylarında bu mağara ziyaret edilerek büyük bir tören yapılıyordu... Toba'lar da, kayaları ata mâbedi gibi şeklinde oyuyorlar ve mağaraya benzeyen bu yerlerde, göğe yere ve Han soylarının ruhlarına kurbanlar sunuyorlardı... Göktürk Kağanı da senenin belirli zamanlarında devletin ileri gelenlerini ve kabilelerin soylularını yanına alarak bu ecdat mağarasına gidiyor ve oraya kurbanlar vererek saygı duruşunda bulunuyorlardı. Yine Göktürklerin menşe efsanesinde de dişi kurt çocuğu alıp bir mağaradan içeriye götürmüş ve orada türemişlerdi... Kırgızlar da kendilerinin bir ata mağarasındaki inekten türediklerine inanırlardı. Mısırlı tarihçi Aybek ed-Devâdârî'nin Türklerin menşei hakkında anlattığı efsanede Türklerin ilk atası Ay-Ata da yine bir mağarada meydana gelmişti.*” (Ögel 1989: 21-22).

Türk kültüründe mağara inancı ile ilgili olarak Bahattin Ögel'in verdiği bu bilgilerin haricinde başka anlatımlar da vardır. Saka Devletinin Büyük Hükümdarı Alp Er Tunga (İranlılara göre Afrasyab)'nın İranlılarla yapılan uzun savaşlardan sonra gücünün iyice zayıfladığı ihtiyarlık dönemini bir mağarada saklanarak geçirir. Alp Er Tunga Destanında yer alan mağarada saklanma motifi *Battal Gazi Destanı*'nda da yer alır. *Battal Gazi Destanı*'nda mağaranın bir sığınma ve saklanma yeri olarak da karşımıza çıktığını belirten *Hasan Köksal* şu bilgileri verir:

“*Battal Gazi kendisini yakalamaya gelenlerden saklanmak için bir mağaraya girer. Takip edenler mağaranın etrafını arar ve bulamazlar... Battal Gazi atı Div-zâde Aşkar'ı da mağaraya saklar. Kıyafet değiştirip İstanbul'a her gittiğinde, önce atını şehrin dışında emin bir mağarada bırakır, sonra şehre girer.*” (Köksal 1984: 146-147).

Altun Han ve Oğlu Kara-Atlı Pergen masalında Altun Han, düşmanı Kuskun Alp tarafından öldürülür, karısının gözleri kör edilir ve malı yağmalanır. Altun Han'ın Uluğ-Biligci ve Kiçik-Biligci adlı iki veziri yurtlarında dolaşırken, Altun Han'ın otağının yıkıntılarında yaklaşınca otağda, Altun Han'ın küçük oğlunu bulmuşlar. Kuskun Alp'in korkusundan yere bir kuyu kazıp, içerisine iki boru sarkıtıp çocuğu oraya saklamışlar. Çocuk böylece orada saklanarak düşmanın gazabından korunmuş (Ögel 1989: 320). Mağaranın saklanmak için kullanılan emin mekânlardan olmasının bir başka göstergesi ise Dede Korkut kahramanlarından olağan üstü güce sahip *Tepegöz* ile kılıcının mağarada

saklanmasıdır. Tepegöz'ü kör eden Basat'ın kurtulmak için mağaraya sığınması (Gökyay 1973: 110-114) da aynı mantıkla izah edilebilir.

Hız. Muhammet'in hicret ederken kendisini takip eden müşriklerden bir mağaraya sığınarak kurtulması ile Kur'an'da geçen Kehf ehlinin yine mağarada uyuyarak zulümden kurtulmaları önemli yer tutan anlatmalardandır. Her iki olayda da zalimlerin takibinden kaçanlar, mağaraya sığınarak zulümden kurtulurlar ki, bu durum efsanemizdeki motifle birebir benzerlik arz etmektedir.

Bir motif olmamakla birlikte mağara *ana rahmi* olarak da düşünülmüş ve bu doğrultuda değerlendirmeler yapılmıştır. İlk dönem insanlığının nereden geldiğiyle ilgili sormuş olduğu sorulardan çıktığını düşündüğümüz mağaradan doğma veya mağarada olma düşüncesi Türk halk anlatmalarında da yer almaktadır. Battal Gazi'nin zuhurunun mağara ile ilişkilendirilmesi, mağaranın ana rahmi gibi düşünülmesinin en büyük delillerinden birisidir. Battal, daha dünyaya gelmeden önce bir mağarada bulunmaktadır ve bu durum insanın ana rahmindeki serüvenini hatırlatmaktadır. Çok açık bir doğum olarak düşünülmesi de aynı durum *Bozkurt Destanı*'nda da karşımıza çıkmaktadır⁴. Söz konusu destanda yeniden var oluşun sağlandığı yer olarak geçen mağara, Türk yaratılış efsanelerinden en önemlilerinden birine de kaynaklık etmektedir. Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadarî'nin Türklerin ilk atasının yaratılışı ile ilgili aktardığı efsane⁵ mağara ile ana rahmi arasındaki ilişkinin en eski ve kuvvetli örneklerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Anlatmalarda mağaranın saklanma yeri olarak kullanılması, ana rahmine dönme isteği olarak açıklanabilir. Bu istek ise içe dönük tiplerde daha çok rastlanan bir durumdur. Mehmet Kaplan, içe dönük tiplerdeki anne karnına dönüş arzusunu yeniden doğma ile ilişkilendirir ki, bu isteğe Ziya Gökalp'in eserlerinden hareketle pek çok örnekler verir (Kaplan 1976: 517-534).

Saklanma motifiyle bağlantılı olan mağara, aynı zamanda alt dünyaya açılan kapı gibi de düşünülmüştür. *Motif Index*'te de yer alan bu motif, Türk kültüründe "*Demir dağlarında bulunan mağaralar, Altay hikâyelerinde daha çok, yeraltı dünyasına açılan kapılar ...*" (Beydili 2004: 368) olarak değerlendirilmiş olup, bu kapıdan alt dünyaya geçen veya geri gelen kahramanlar, kutsanmış varlıklar olarak algılanmıştır.

Mağaralar aynı zamanda devler ile ejderhaların çıkış yeri olarak da düşünülmüştür ki; bu pek çok kahramanın mağaradan zuhur etmesi

⁴ Söz konusu destandaki motif için Bkz. Ögel 1989.

⁵ Efsanenin metni için Bkz. İnan 1995: 21.

meselesini açıklayabilir. Destan kahramanlarının en önemli özelliklerinin güç olduğunu var sayarsak, bu gücün menşeinin izah edilmesi gerekir. Hem kahramanın hem de ejderhanın aynı menşeden gelmeleri, yani mağara kökenli olmaları gücün kaynağının mağara olduğunu açıklamaya yeter.

Anlatmada geçen mağara, mağarada saklanmak ve ana rahmi olarak mağara motif ve kavramları Türk mitolojisindeki mağara kültürle ilişkilidir.

Efsanede geçen. “*Topladıkları ağaç yapraklarından, otlardan kayanın yanına bir yatak yapmışlar*” veya “*Çevreden topladıkları yaprak ve otlarla kendilerine bir zıfaf yatağı yaparlar.*” sözünden de *gerdek*, *gerdek yeri hazırlama* ve *gerdeğe girme* uygulamaları ile ilgili kültüre gidebiliriz.

Gerdek kavramı kültürle göre değişkenlik gösteren uygulamalar göstermektedir. Söz konusu uygulama, bazı kültürlerde çok katı kurallarla kutsanırken, bazılarında daha yumuşak ve esnek uygulamalar biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki katı veya yumuşak ile kutsal veya kutsal dışı uygulamalar söz konusu kavramın toplumdaki karşılığı ile ilişkilidir. Toplum kavrama çok katı uygulamalarla kutsallık atfetmişse, bu kutsallık ve katılığı önemsendiği şeklinde okumak gerekir diye düşünüyoruz.

Türk kültüründe bu kutsallık, bizzat kavramın kendisi ve kavramla ilgili diğer unsurlar etrafında teşekkül etmiştir. Kültürel mirasımızın devamı niteliğindeki bu kutsallıkla ilgili çeşitli uygulamalar pek çok tarihi kaynakta yer almaktadır.

Eş metinleri verilen efsanenin başlığında “gerdek” kelimesinin yer alması, kelimenin anlamı ve yüklendiği sosyal fonksiyon ile alakalıdır diye düşünüyoruz. Eski Türklerde gerdek, evlenen çiftin zıfafa girdiği çadırın adıdır. *Divanü Lûgati't-Türk*'te “*mendiri*” (DLT-I 1985: 492, 493) olarak geçen bu çadıra evlilik törenleri veya uygulamaları içerisinde kıymet verildiğini, söz konusu çadırın süslendiğini (DLT-III 1986: 100), görkemi ile evlenen kişinin itibarı arasında bir ilişki olduğunu ve bu çadırın dikileceği yerin evlilik töreninden önce ok atılarak belirlendiğini *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden biliyoruz (Gökyay 1973: 40, 128). Gerdek çadırının yerinin tespit edilmesinde yer alan ok atma uygulaması *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin dışında başka kaynaklarda da yer almaktadır. Bazı kaynaklar bize, Başkurt Türklerinde bir baba oğlunu evlendirmek isterse ona ok attırır ve attığı ok nereye düşerse oradan evlendirdiğini haber vermektedir (İnan 1991: 242).

Türklerdeki gerdek yeri hazırlama geleneği hakkında Ögel şu bilgileri verir:

“Hunlara ve Göktürlere gelin giden Çinli prensesler, kendi gelin odaları olan kubbeli Türk çadırları için, şiirler bile yazmışlardır... Gerdek sözü daha çok Oğuzlar, Türkmenler ve batı Türkleri tarafından geliştirilmiştir. Osmanlı kitaplarında ise, “gerdeklik, gerdek evi” şeklinde söylenmiştir. Türklerde gerdek odasının da, ayrı bir kutluluğu vardı... Dede Korkut kitabında ‘gerdek çadırının yeri’ ok atılarak bulunur ve ok ile belirtilirdi.” (Ögel 1988: 279).

Hun ve Göktürk çağından bu yana oldukça önemsenen bu anlayışla ilgili olarak efsane anlatıcısı da ağaç yaprakları ve otlardan bir yer hazırlama yolunu tercih etmiştir. Gerdeğe girme eylemi bu hazırlanan yerde gerçekleşir. Bu durum ise Türk halk anlatılarındaki gerdek yeri hazırlama gelenekleriyle uygunluk arz eder.

Önemsenen bu çadırdan hareketle yeni evlilerin zifafa girmelerinin karşılığı olarak *gerdeğe girme* terimi kullanılır hâle gelmiştir.

Efsanede geçen *gerdeğe girme* motifi de Türk mitolojisiyle ilişkilidir. Uygur Türklerinin destan kahramanlarından Böğü Han’ın Kutsal Hatunu ile Ak-Dağ’da konaklamaları ve bu konaklama esnasında sevişmeleri (Ögel 1989: 87) önemli bir destan motifi olarak karşımıza çıkmaktadır. *Böğü Han* ve *Kutsal Hatunun* bu sevişmelerini gerdeğe girme olarak kabul etmek gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü sevişilen mekân Türklerce kutsal kabul edilen dağlardandır. Türk kültüründe gerdek, gerdeğe girme, gerdeğe girilen yere çok büyük önem verilmiş ve bu önemden dolayı da bu çerçevede gelişmiş bir kültür mevcuttur. Meselâ gerdek ve gerdeğe girmeye ilgili olarak “sağdıç”, “gelin kılavuzu” ve “yengeler” ile “sağdıçlık” müessesesi oluşturulmuştur. Bu müesseseler bize Göktürk çağından miras kalmıştır. Bu müesseselerin *Dede Korku Hikâyeleri*’nde de canlı tasvirleri yapılır (Ögel 1988: 270–271). Kutsal dağda sevişme ve gerdek ile ilgili oluşturulan gelenekler göz önüne alındığında efsanede yer alan gerdeğe girme motifi Türk mitolojisi kökenlidir.

Efsane içerisinde yer alan “*gerdek çadırı hazırlama*” uygulaması ile “*Gerdek*” teriminin *Divanü Lûgati’t-Türk*’te ve *Dede Korku Hikâyeleri*’nde geçmesi, söz konusu yerin önemsendiğini, Türk kültür ve sosyal hayatında önemli fonksiyonlara sahip olduğunu göstermektedir.

Gerdek Pınarı efsanesinde geçen bir diğer mitolojik motif ise *D471.10 kayadan çıkan su* motifidir⁶. Su, Türk mitolojisinde hayatın

⁶ Su ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Gökyay 1973: CCXCII-CCXCIV; Ögel 1988: 414-431.

başlangıcında yer alan önemli maddelerden birisidir. Türk mitolojisine göre, daha hiçbir şey yokken su vardı. Meselâ *Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz'un hanımlarından ikincisi bir gölün içindeki bir ağaçta meydana gelir. *Alp Er Tunga Destanı*'nda Alp Er Tunga, İran askerlerinden kaçmak için suya atalar. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde su kutsal kabul edilen unsurlar arasında yer alır. Aynı eserde su arı olarak tavsif edilir ve yiğitler abdestini arı sudan alırlar. Su, Hak didârını görmüş olduğu için onunla konuşulur, ondan haber alınır (Gökyay 1973: 20).

Tokat'ın Zile İçesi Yalnız Yazı köyü Maşat Ören mevkiindeki çeşmeye “Gerdek Suyu” denmesi, bu sudan erkeğin evlilik öncesi yıkanması uygulaması ile Manisa'nın Soma ilçesi Hatunköy'de köyün kurulmasına vesile olan çeşmenin havuzuna damadın atılması ve aynı çeşmeden damadın avucundan su içilmesi uygulamaları suyun kutsallığı ile ilgili olan, aynı zamanda su ile bağlantılı gerdek uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ziya Gökalp her ne kadar suda yıkanmayı baba üstün ailedeki perilerin dinsel akrabalık sembolü (1989: 151) olarak alsada bize göre, bu uygulamalar suyun kutsallığı ve arındırıcı özelliğiyle ilgilidir.

SONUÇ

Sonuç olarak “gerdek” kelimesiyle başlayan yer adları, sıradan bir olaydan hareketle konulmuş gibi görünmesine rağmen; Türk kültüründeki “gerdek”, “gerdek evi” ve “gerdek gecesi” ile ilgili inanç ve uygulamalarla ilişkilidir.

Gerdek Pınarı efsanesinde geçen, *kız kaçırma*, *kaçırılan kızın takip edilmesi*, *mağara*, *mağarada saklanma*, *gerdek yeri hazırlama*, *gerdeğe girme* ve *kayadan çıkan su* motifleri yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı Türk mitolojisiyle ilişkilidir. Türk mitolojisi ile ilgili motifleri bünyesinde barındırmasından dolayı da efsane, kaynağını Türk mitolojisinden almıştır.

Gelenekselleşmiş pek çok davranış biçiminin altında, mitoloji ile bağlantılı inançlarımızın yön verdiği davranış kalıpları yatmaktadır. Söz konusu davranış tarzlarını değiştirmek istiyorsak meseleyi mitoloji ile inanç kodları açısından incelemek ve değerlendirmek zorundayız.

Siyasal oluşum ve ideolojik ön yargılardan dolayı kangren haline gelen Güneydoğu sorununun çözümünde bölgenin kültür kodlarının çözümlenmesi çok büyük önem arz etmektedir. Sıradan bir gelenek veya değersiz bir bilgi olarak algılanan pek çok folklorik ürün, mensubiyet suçunun geliştirilmesi, ortak yönlerin öne çıkarılması ve kimlik oluşumunda temel deliller olmalıdır. Bu delillerin güçlendirilmesi için ise benzer çalışmaların yapılması aciliyet ve zorunluluk arz etmektedir.

KAYNAKÇA**A) YAZILI KAYNAKLAR:**

BEYDİLİ, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Yayın Kitap, Ankara.

Divanü Lûgati't-Türk, I (1985) (çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Divanü Lûgati't-Türk, III (1986), (çev. Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ERGUN, Metin (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, 2 cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

GÖKYAY, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.

GÜZELBEY, Cemil Cahit (2007), "Gaziantep'de Karacaoğlan'la İlgili Bilgiler", *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, 21-23 Kasım 1990, Adana, www.turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum, (Erişim 30.12.2007).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hatun%26B6y,_Soma, Son erişim: 06.06.2012

İNAN, Abdülkadir (1987), *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınlar, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1991), *Makaleler ve İncelemeler*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KAPLAN, Mehmet (1976), "Ziya Gökalp ve 'Yeniden Doğma' Temi", *Türk Edebiyatı Üzerine araştırmalar I*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KARAER, Mustafa Necati (1988), *Karacaoğlan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KÖKSAL, Hasan (1984), *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KÖKSEL, Behiye (1994), "Karacaoğlan ve Gaziantep", *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu*, 20-24 Kasım 1991, Adana, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/sempozyum>, 30.12.2007.

KURNAZ, Şefika (2007), "Emine Semiya'nın Gözüyle Yüz Yıl Önce Serez Yaylası'nda Kültür Hayatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 44, s. 1-18. Ankara, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/44-155-169.pdf>, (Erişim 12.06.2012).

ÖGEL, Bahaeddin (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

- ÖGEL, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin (2002), *Türk Mitolojisi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Nüfus Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, İstanbul 1928.
- THOMPSON, Stith (1966), *Motif Index of Folk-Literature*, Volum VI, İndiana University Pres, Bloomington&London.
- ÜNSAL, Artun (2006), *Anadolu'da Kan Davası* (Çev. Niyazi Öktem-Emre Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- YALMAN (YALGIN) (1993), Ali Rıza, *Cenupta Türkmen Oymakları-I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ziya Gökalp (1989), *Türk Ahlakı*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Ziya Gökalp (1989), *Türk Töresi*, Toker Yayınları, İstanbul.

B) SÖZLÜ KAYNAKLAR:

- K. 1. Aydın Karapınar, 1985 Kayseri Sarız doğumlu, Kayseri Sarız Gerdekmağara Köyünde ikamet ediyor.
- K. 2. Hikmet Koraş, 1964 Karaman doğumlu, Öğretim Üyesi, 1985-1989 yılları arasında Tokat Zile'de ikamet etti.
- K. 3. Zeynel Abidin Gönenç, 1945 Gaziantep Battal Köyü doğumlu, Şahinbey İlçesi Bostancık Köyünde ikamet ediyor.
- K. 4. Ali Köksal, 1954 Gümüşhane Kelkit Gerdekhisar doğumlu, Gümüşhane Kelkit'te ikamet ediyor.
- K. 5. Yakup Odabaş, 1955 Çorum Alaca Gerdekkaya doğumlu, Çorum Alaca Gerdekkaya'da ikamet ediyor.